

Центр Інтернет-залежності... Ваше джерело інформації з 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : [www.netaddiction.com](http://www.netaddiction.com).

*Griffiths M.* Internet addiction: Fact or fiction? // *Psychologist*. – 1999. – V.12. –N.5.

*Suler J.* Computer and Cyberspace Addiction // *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. – 2004. – № 1.

*Young K.S.* Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction – and a Winning Strategy for Recovery. – New York : John Wiley & Sons, Inc., 1998.

***K. Muzychenko. The phenomenon cybersocialization of younger generation.***

*This article is devoted to the problems facing today's youth during their socialization in information society. We consider the specific of cybersocialization of younger generation, positive and negative effects of virtual communication, Internet addiction of adolescents and changes in their behavior and perception of the world as a result of reliance on social networks and cyber addiction (dependence on computer games).*

**Keywords:** *socialization, cyber, cyberspace, cybersocialization, virtual reality, virtual, online environment, social network, Internet addiction, dependence on computer games.*

316.334.3

С. П. Крупнов

**РАННІ ФОРМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЙОГО  
ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУТАМИ У СОЦІАЛЬНО-  
ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПЕРІОДУ АНТИЧНОСТІ**

*У статті здійснюється аналіз теоретичних текстів мислителів епохи Античності з метою виявити сутнісні характеристики держави, суспільства та їх взаємодії. У даній роботі представлений аналіз робіт Платона, Аристотеля і Цицерона як філософів, які зробили найбільший внесок у розвиток соціально-політичної думки в даний період. За допомогою аналізу витоків розвитку теорії громадянського суспільства, автор доповнює власне уявлення про вирішення проблеми визначення сутності громадянського суспільства і розуміння сутності взаємодії держави та громадянського суспільства.*

**Ключові слова:** *громадянське суспільство, громадянство, правова держава держава, операціоналізація понять, Античність.*

**Постановка проблеми.** У сучасній соціологічній теорії відсутнє чітке розуміння поняття громадянського суспільства. Існуючі підходи до розуміння громадянського суспільства характеризуються різноманітністю та складністю інтерпретації; не припиняються дискусії щодо розуміння феномену. Не дивлячись на це, дослідники у своїх працях часто не вказують, що саме вони розуміють під цим феноменом. Крім цього, навіть коли в джерелах дається характеристика феномену, важно зрозуміти, як автор статті погоджує різні аспекти феномена громадянського суспільства

Відсутність чітких критеріїв у розумінні громадянського суспільства призводить до можливості маніпуляції цим терміном, коли будь-яку громадянську активність можливо назвати «дією громадянського суспільства», тим самим ототожнити її зі зрілою демократією, розвиненим суспільством. З суспільством сучасного західного ліберально-демократичного зразка.

Актуальність проблеми – розмитість поняття громадянське суспільство, обумовлюється необхідністю ясного уявлення суті взаємодії, протиріч, відкритих та латентних соціальних конфліктах існуючих у соціумі, а також між інститутами державної влади, та різними соціальними групами в сучасних реаліях пострадянського простору. Внесення ясності в розуміння феномену громадянського суспільства дасть можливість краще зрозуміти реальний корінь позначених проблем, та дозволить зрозуміти сутність виникаючих процесів.

На сучасному етапі безліч вчених намагається вирішити проблему невизначеності поняття громадянського суспільства. Джеффри Александер при визначенні громадянського суспільства ключовим елементом зазначає соціальну солідарність, визначаючи громадянське суспільство як «Ми – сутність» національної спільноти в найглибшому сенсі, що означає почуття єднання з «кожним членом» цієї спільноти, що виходить за межі особистих зобов'язань, відданості груповим і сектантських інтересам» [Alexander, 1985, с. 29]. При цьому автор переконаний, що «хоч ліберальне розуміння громадянського суспільства зосереджено навколо індивідуального, воно було менш індивідуалістичним, ніж прийнято вважати» [Alexander, 2004, с. 30]. На наш погляд, в даному випадку наочно видно протиріччя в існуючій концепції громадянського суспільства, яке, на наш погляд, є вираженням обмеженості сучасного трактування громадянського суспільства.

Александр, як і ряд інших вчених, вказує на те, що громадянське суспільство різниться на основі відмінності культур. При цьому основоположними елементами громадянського суспільства, на думку автора, виступають право і гуманність як гранично узагальнені цінності.

Також один з ведучих сучасних теоретиків Ральф Дарендорф стверджує, що певні фундаментальні цінності носять абсолютний характер, одна з яких формулюється так: «Не довіряй владі, оскільки нею можна жажливо зловживати» [Dahrendorf, 1990, с. 138]. У той же час, на думку вченого, відсутність ефективних норм і ефективної влади стає загрозою для свободи. Свобода при цьому розуміється Дарендорфом як цивілізована і цивілізуюча сила, яка потребує опори - громадянського суспільства.

Громадянське суспільство, на думку вченого, – це суспільство, що не підлягає контролю держави, це рівні повноваження, це свобода, в тому числі свобода на помилку, «краще громадянське суспільство – творчий хаос» [Dahrendorf, 1979, с. 63].

Дане розуміння громадянського суспільства, на наш погляд достатньо не однозначне і суперечливе. З одного боку, автор розуміє, що без ефективних державних інститутів немає свободи, але це не заважає Дарендорфу говорити про «творчий хаос» як про ідеальне громадянське суспільство. На наш погляд, говорити про «творчий хаос» більш коректно, коли суспільство досягло досить розвинених соціально - економічних форм. Крім цього варто пам'ятати про необхідність існування моральних, етичних норм і меж, в рамках яких цей хаос дозволений.

У вітчизняній науці можна виділити роботи дослідниці громадянського суспільства – Антоніни Колодій, котра виникнення громадянського суспільства пов'язує з громадянською активністю, увагою громадян до суспільних справ, бажанням і вмінням захищати свої права на місцевому та загальнодержавному рівні. З точки зору Колодій, громадянське суспільство - це певна противага державі і політичній системі, але що перетинається з ними [Колодій, 2002, с.25]. Громадянське суспільство, з точки зору Колодій, виникає на певному етапі розвитку західної цивілізації як «сфера самоорганізаційного, саморегулюючого, громадянського життя, в якому формується соціальний капітал і ставляться умови політичним суб'єктам для попередження зловживання владою» [Колодій, 2002, с. 43].

Антоніна Колодій досить точно характеризує теоретичну модель «західного» громадянського суспільства. Однак, на наш погляд, дане

розуміння значно ідеалізовано і ідеалогізовано. Грунтуючись на даному розумінні громадянського суспільства вчені цілком закономірно роблять висновок про відсутність громадянського суспільства в Україні. Проте, швидше йдеться про відсутність певної моделі громадянського суспільства, яка має місце в ряді (але не всіх) розвинених «західних» країн, яка склалася в результаті специфічного розвитку взаємодії держави і суспільства.

Вважається, що термін «громадянське суспільство» з'являється лише в епоху Нового Часу. Однак, багато сучасних авторів використовують дане поняття, посилаючись на роботи більш ранніх періодів.

Оскільки суспільство як таке не досліджується античними філософами, складно говорити про поняття громадянського суспільства як про таке, найчастіше, вчені не аналізують серйозно етап зародження, поняття громадянського суспільства, проте в античних роботах формулюється цілий ряд термінів і понять, на підставі яких складалася теорія громадянського суспільства [Крупнов, 2013, с.108].

Знання, сформульовані в епоху Античності, були затребувані протягом всієї подальшої історії розвитку соціально-політичної думки. У період середньовіччя Фома Аквінський і Августин Аврелій, формулюючи моральні засади існування ідеального суспільства, звертаються до робіт своїх попередників. У період Відродження, ряд ідей, сформульованих Аристотелем і Платоном, отримують своє втілення в теорії суспільного договору Джона Локка, Томаса Гоббса та інших. У цей же період Адам Фергюсон формулює термін «громадянське суспільство» [Цицерон, 1999, с. 40], яким він позначає модель гармонійного суспільства громадян, що характеризується високим рівнем комунікації і солідарності. Далі теорія громадянського суспільства отримує свій розвиток в роботах цілого ряду авторів, у тому числі Канта, Гегеля, Маркса та багатьох інших.

На наш погляд, аналіз зародження і розвитку поняття громадянського суспільства, дасть можливість чітко уявити зміст і суть цього поняття в сучасному дискурсі. А також допоможе подолати сучасну проблему розмитості і не визначеності даного поняття.

З метою визначення механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства перед нами стоїть першорядне завдання – аналіз теоретичних розробок з даної тематики. У даній статті представлена перша частина вирішення цього завдання – аналіз основних теоретичних досліджень держави, суспільства та їх взаємодії в епоху Античності. Таким чином,

метою даної статті є характеристика сутності держави, громадянського суспільства та їх взаємодії в роботах Платона, Аристотеля і Цицерона.

**Викладення основних результатів дослідження.** В епоху Античності філософія отримала широкий розвиток. Існувало безліч мислителів-філософів, які сформували перші школи, з найрізноманітнішими напрямками знань, також серед всього іншого були сформульовані перші уявлення щодо розуміння держави.

У даний період суспільство розглядалося в контексті держави. Дослідники, які писали на суспільно-політичні тематики, робили акцент на аналізі: форм правління, організації влади, пошуку ідеальної форми правління, різноманітних філософських аспектів держави і права. Найбільш значущий внесок у розвиток соціально-політичної думки в даний період був зроблений рядом видатних філософів: Платоном, Аристотелем, Цицероном. На більш глибокому аналізі текстів цих мислителів ми хочемо зупинитися.

Оригінальну концепцію розуміння сутності держави у своїх роботах виклав Платон. Він вважав, що держава виникає внаслідок усвідомлення необхідності громадянами спільного співіснування [Платон, 2005, с. 14]. З точки зору філософа, держава виникла «як об'єднання людей заради загального блага» [Платон, 1999, с. 7], при цьому поняття «держави» у Платона співзвучно з поняттям «країна» і включає в себе як інститути державної влади, так і суспільство в широкому сенсі. Динаміка розвитку держави і взаємодії між інститутами державної влади і суспільством (у широкому сенсі) призводять до зміни форми правління в державі. Отже, одна форма правління змінює іншу, утворюючи, в результаті, замкнутий цикл. Державну владу Платон (як і інші мислителі цієї епохи) розуміє як невід'ємну, найбільш важливу частину в державі, що є джерелом, як процвітання, так і занепаду. Саме тому автором (а також іншими мислителями даного періоду) приділяється багато уваги розгляданню ідеальної моделі інститутів державної влади, різних аспектів сутнісних характеристик інститутів державної влади. У своїх уявленнях Платон не розраховує на рівень самосвідомості суспільства, громадську ініціативу. Головною рушійною силою він визначає владу, яка веде за собою націю. Суспільству ж він відводить другорядну роль. При цьому філософ не описує механізми, за якими описана ідеальна модель держави може бути створена в реальності. На наш погляд, така модель взаємодії інститутів державної влади як рушійної сили і суспільства, що підкоряється, відповідає певному

(початкового) етапу розвитку держави, коли суспільство бачить вирішення своїх проблем в делегуванні повноважень інститутів державної влади.

Якщо зіставити уявлення Платона про владу, як про рушійну силу в державі з сучасним протиставленням, дихотомією держава – громадянське суспільство, то можна припустити, що громадянське суспільство, як феномен, виникає з прагнення суспільства взяти на себе право, притаманне раніше лише державі (владі) – «визначати, що таке справедливість», а також у прагненні суспільства здобути самостійність по відношенню до держави. Однак, наскільки громадянське суспільство здатне брати на себе функції держави, тобто наскільки декларовані цілі є реальними? На практиці часто руйнування державних інститутів породжує хаос і демонстрацію нездатності суспільства до самоврядування. Навіть серед розвинених держав громадянське суспільство тільки частково здатне брати на себе функції держави.

На наш погляд, у роботі Платона «Держава» було сформульовано дуже важливе соціальне протиріччя, на підставі якого і народилася ідея громадянського суспільства: «Піддані здійснюють те, що придатне правителю, так як в його руках сила. Внаслідок їх виконання він благоденствує, а самі вони – ні трохи» [Платон, 2005, с. 5]. Однак, чи можна зробити висновок, що суспільство, що підкоряється волі держави, не є цивільним, самостійним? З одного боку суспільство може бути насильно підпорядковане державі, а з іншого боку суспільство може свідомо приймати і слідувати курсу, що проводиться державною владою. Таким чином, ми також можемо зробити висновок, що при аналізі громадянського суспільства потрібно враховувати рівень усвідомленості як одну з характеристик сутності громадянського суспільства.

Наступність і критичне переосмислення ідеї Платона отримали в роботах Аристотеля, який розумів державу як «політичне спілкування», організоване для загального блага [Аристотель, 2010, с. 52]. При цьому, якщо у Платона причиною виникнення держави є доцільність, то у Аристотеля – люди змушені об'єднатися, щоб вижити.

За Аристотелем, держава є «продуктом природного виникнення», завершенням об'єднання «істот підвладних і владних» і утворює тим самим форму взаємодії цих «істот» [Аристотель, 2010, с. 13]. Однак, на наш погляд, тут необхідно розрізняти поняття влади і держави (як державної влади). Якщо сама по собі влада – це природний феномен, то форма організації такої

влади за допомогою утворення держави і нормативних законів, як невід'ємної частини держави, є штучним утворенням. Сам принцип «нормативності» існуючих законів свідчить про те, що державу не можна назвати природним утворенням. Закони, якби вони були природні, не потрібно було б навіть формулювати. Однак, з іншого боку, необхідність виникнення держави була обумовлена динамікою і особливістю історичного процесу розвитку суспільства, в тому числі, з метою захисту від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Таким чином, виникнення держави є природною необхідністю для розвитку цивілізації. Держава, як форма, є штучно створеним. Однак її суть заснована на природному законі: владі і підпорядкуванні. Іншими словами, держава – це нова форма і якість реалізації принципу влади і підпорядкування, яка, з одного боку, ґрунтується на природному законі, а з іншого боку є необхідною умовою розвитку цивілізації.

З точки зору характеристики інститутів державної влади і суспільства, Аристотель вважає, що «принцип влади і підпорядкування повинен існувати у всьому», «громадянин повинен бути схильний і до владарювання і до підпорядкування» [Аристотель, 2010, с. 14]. Дана точка зору ґрунтується на розумінні людини як «істоти політичної». Середній клас, на думку Аристотеля, служить основою стабільності держави, однак у Аристотеля це не забезпечені люди, а «усереднені» - громадяни, що володіють загальним світоглядом, що не бунтують і не прагнуть до влади. Причини протиріч між владою і суспільством Аристотель бачить у відсутності гармонії у суспільстві (проникненні нових ідей і уявлень). Вирішувати дану проблему автор пропонує за допомогою спеціального виховання, специфічного для кожного шару суспільства.

Таким чином, Аристотель також демонструє модель (типову для даного періоду розвитку теоретичних уявлень) взаємодії державної влади і суспільства, де головну роль в державі відіграє влада, а суспільство їй підпорядковується. Однак, при цьому, громадяни мають істотний вплив на формування і функціонування влади. За Аристотелем громадяни реалізують свої права, не протиставляючи себе, а апелюючи до державної влади. Описану Аристотелем ідеальну модель взаємодії між владою і суспільством, можна розглянути як взаємодію державної влади та громадянського суспільства, де в процесі взаємодії громадянське суспільство артикулює свої інтереси, а влада здійснює управління. При цьому суспільство усвідомлено

делегує право керувати інститутами державної влади і в свою чергу і визнає, і підпорядковується владі. Влада користується підтримкою суспільства за рахунок вираження його інтересів та участі з суспільством в діалозі.

Тут ми також вважаємо доречним розглянути ще один аспект, що має відношення до нашої теми. У своїх роботах Аристотель вказує на те, що держави відрізняються один від одного. «Для кожної конкретної держави потрібному, десь краще, щоб розпоряджалась людина, а десь – закони» [Аристотель, 2010, с. 68]. «Перше правило, за яким державний устрій підходить народу – це те, що прихильників його має бути в державі більше, ніж противників. Чия маса переважає, той тип устрою і встановлюється» [Аристотель, 2010, с. 68]. Існує думка, що громадянське суспільство – це певний етап у розвитку держави. Однак з нашої точки зору з даним твердженням можна погодитися лише частково. Виходячи з розуміння не тільки історичних, але і соціально-культурних відмінностей суспільств, в кожній державі, залежно від соціально-культурних відмінностей, існує своє уявлення про норму. Це виражається в різному розумінні меж свобод, рівні залучення громадян у сферу управління і т.д. Відмінності стосуються як сутнісних, так і формальних аспектів. Виходячи з цього, можна припустити, що специфіка розвитку громадянського суспільства також розрізняється. За рівнем і специфікою розвитку громадянського суспільства можна вибудовувати типології громадянських суспільств. Виходячи з певних характеристик (усвідомленості, самоорганізації, громадянської ініціативи і т.д.) можна говорити про сильне і слабке громадянське суспільство. Можна говорити про специфіку громадянського суспільства, але сутність феномену, на наш погляд, полягає у феномені відносини влади і підпорядкування. З нашої точки зору, феномен громадянського суспільства зароджується разом з державою і в більшості випадків означає суспільство в умовах держави. Протистояння держави і громадянського суспільства – це тільки одна з якостей взаємодії держави та громадянського суспільства, форм взаємодії держави – громадянського суспільства може бути безліч. Таким чином, взаємодія держави і громадянського суспільства, перш за все, є вираженням феномена влади і підпорядкування, а не певної форми розвитку суспільства ліберально - демократичного зразка.

У роботах Аристотеля ми також зустрічаємося з важливим формулюванням: «громадянином є той, хто володіє цивільними правами» [Аристотель, 2010, с. 53]. На наш погляд, володіння громадянськими



правами можна використовувати як показник існування громадянського суспільства, а їх сутність є одним з критеріїв оцінки громадянського суспільства. Ще один важливий критерій, який можна використовувати для аналізу громадянського суспільства, заснований на наступному твердженні: «краще визначення громадянина – це ті, хто бере участь у суді і народних зборах» [Аристотель, 2010, с. 51]. Це також можна екстраполювати на сучасне розуміння практик громадської участі - показника залученості у цивільне життя, який також можна використовувати як критерій оцінки громадянського суспільства.

Уявлення про державу, суспільство і їх взаємодії отримали свій розвиток в роботах Цицерона. У своїх роботах автор представляв більшою мірою позицію «видатних мужів епохи», ніж свою. Так, в роботах автора ми знайомимося з думкою про те, що: «Держава є надбання народу, а народ не будь-яке об'єднання людей, зібраних разом будь-яким чином, а об'єднання багатьох людей, об'єднаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів. Першою причиною для такого об'єднання людей є не стільки їх слабкість, скільки, так би мовити, вроджена потреба жити разом. Бо людина не схильна до відмежованого існування і самотніх поневірянь, але створена для того, щоб навіть при достатку всього необхідного не ... [ віддалятися від подібних собі]» [Цицерон, 1999, с. 11]. «І сама природа до цього не тільки закликала, але також і примушувала» [Цицерон, 1999, с. 11]. Таким чином, держава розуміється як спільність людей, що володіють «згодою в питаннях права» і спільністю інтересів. У роботах Цицерона часто повторюються ідеї його попередників. Головне місце в державі відводиться «першості людини», державної влади, як єдиної рушійної сили в державі. Суспільство ж може впливати на розвиток держави тільки за допомогою зміни, або підтримки існуючої влади, а громадська думка залежить від якості законів та управління, тобто якості самої влади, тому «Держави гинуть не через форми влади, а через якість управління цією влади» [Цицерон, 1999, с. 85]. Громадянська активність зводиться до артикуляції своїх інтересів. Ідея про першорядне значення державної влади також виражається в уявленні про те, що «якщо змінюється влада, то змінюється і народ» [Цицерон, 1999, с. 42]. Однак, на наш погляд, це скоріше взаємопов'язаний процес, а не односторонній, який також залежить від певного соціально – культурного середовища.

Якщо виходити з положення, що споконвічно суспільство орієнтовано на волю державної влади, а протистояння суспільства і державної влади не було стійким і раніше виражалось тільки бунтами і заколотами, то можна припустити, що протистояння громадянського суспільства і держави є результатом зростання самосвідомості громадян, які відчують ущемлення своїх прав з боку влади. У даному контексті проявляється неоднозначність інтерпретації причин сучасних уявлень про сутність взаємодії (дихотомії) держави та громадянського суспільства в розвинених країнах. Що якщо виникненням концепції громадянського суспільства є те, що причин для недовіри владі в суспільствах європейських держав було більше, ніж для країн інших регіонів?

Даний період – Античність, можна охарактеризувати як перший етап вивчення інститутів державної влади, суспільства та їх взаємодії. Для даного періоду характерна наявність ряду типових, схожих уявлень, у тому числі про провідну роль державної влади в країні і сутності взаємодії між владою і суспільством, що дозволяє виділити даний часовий проміжок як окремий період у розвитку уявлень про державну владу, суспільстві та їх взаємодії.

Виходячи з проведеного аналізу, ми можемо зробити ряд висновків. По-перше, в роботах представлених філософів, типовим поданням є розуміння верховенства державної влади по відношенню до суспільства. На наш погляд така модель взаємодії інститутів державної влади як головної рушійної сили в державі і «покірного» суспільства відповідає певному (початкового) етапу розвитку держави, коли суспільство бачить вирішення всіх своїх проблем за допомогою делегування повноважень інститутів державної влади. По-друге, сучасне розуміння дихотомії громадянське суспільство – держава заснована на уявленні про прагнення громадянського суспільства здобути самостійність по відношенню до держави, проте, навіть серед розвинених держав, громадянське суспільство тільки частково здатне брати на себе функції держави. По-третє, усвідомленість – одна з характеристик сутності громадянського суспільства, а відсутність дихотомії держава – громадянське суспільство не є показником відсутності останнього, тому що громадянське суспільство може свідомо підтримувати і підкорятися державній владі.

Критичний аналіз робіт Аристотеля дає нам уявлення про те, що держава є штучним утворенням в силу існуючих нормативних законів, оскільки, якби держава була природною, то закони не потрібно було б навіть формулювати. Однак, з іншого боку, необхідність виникнення держави була обумовлена

динамікою і особливістю історичного процесу розвитку суспільства, в тому числі, з метою захисту від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

На наш погляд, саме з виникненням держави з'являється громадянське суспільство, як сукупність громадян держави, що живуть в умовах певного «прописаного» режиму. Специфіка розвитку громадянського суспільства скрізь різна, і за рівнем специфіки розвитку громадянського суспільства можна вибудовувати типології громадянських суспільств. Виходячи з певних характеристик (усвідомленості, самоорганізації, громадянської ініціативи і т.д.), можна говорити про сильне і слабе громадянське суспільство. Можна говорити про специфіку громадянського суспільства, але сутність феномену, на наш погляд, існує повсюдно і полягає в взаємодії влади і підлеглого. Феномен громадянського суспільства зароджується разом з державою і означає суспільство в умовах держави. Протистояння держави і громадянського суспільства – це одна з якостей взаємодії держави та громадянського суспільства, форм взаємодії держави – громадянського суспільства може бути безліч.

Запропонований нами підхід, на наш погляд, дає змогу розробити теоретичну модель, за допомогою якої ми зможемо проводити емпіричне дослідження і вивчати реально існуючі громадянські суспільства, які можуть бути різними за змістом, та сутністю, на відміну від існуючого сьогодні традиційного співвідношення соціальної реальності конкретних суспільств з існуючою специфічною моделлю громадянського суспільства.

У своїй подальшій роботі ми плануємо відстежити, яким чином розвивалась теорія громадянського суспільства, та яким чином змінювались уявлення щодо розуміння поняття громадянське суспільство, від періоду Античності до сьогодення.

### *Д ж е р е л а*

*Аристотель.* Политика / под ред. Жебелевой С.А. – Москва : АСТ, 2010.

*Гегель Г.* Философия права / под ред. Д.А. Коримова. – Москва : Мысль, 1990.

*Граммши А.* Избранные произведения в трех томах. Том 3. Тюремные тетради /перевод В.С. Бондарчука – Москва : Издательство иностранной литературы, 1959.

*Кант И.* Сочинения в 8 томах т. 8. / под ред. В.Ф. Асмуса – Москва : Чоро, 1994.

Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія. – Львів : Видавництво «Червона Калина». – 2002.

Крупнов С.П. «Ранние формы гражданского общества и его взаимодействия с государственными институтами в социально-политических концепциях периода античности» // «Научная дискуссия: инновации в современном мире». – Москва : 2013. – № 15.

Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. О диалектическом и историческом материализме / под ред. Л.П. Шептулина. – Москва : Политиздат, 1984.

Платон. Государство / под ред. К. Сергеев, Л. Камнева – Москва : Наука, 2005.

Платон. Диалоги / под ред. В. Карпов – Москва : Азбука, 2011.

Платон. Законы / под ред. А. Егунова – Москва : Мысль, 1999.

Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / под ред. М.А. Абрамова. – Москва : РОССПЭН, 2000.

Цицерон. О государстве. О законах / под ред. Е. Ляпустина. – Москва : Мысль, 1999.

Alexander J.C. Habermas' New Critical Theory: Its Promise and Problems. American Journal of Sociology. V. 91. – 1985.

Alexander J.C. On the Social Construction of Moral Universals. Reprinted in: Alexander et al., Cultural Trauma and Collective Identity. – University of California Press, 2004.

Dahrendorf R. Reflections on the Revolution in Europe: In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw. – New York : Random House, 1990.

Dahrendorf R. Life chances: Approaches to Social and Political Theory. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1979.

***S. Krupnov. Early forms of civil society and its interaction with government institutions in social and political concepts of antiquity period.***

*The article analyses theoretical texts of thinkers of Antiquity in order to identify the essential characteristics of the state, society and their interactions. This paper presents the analysis of the works of Plato, Aristotle and Cicero, as the philosophers who have made the greatest contribution to the development of social and political thought in this period. Analyzing the origins of the theory of civil society, the author adds his own idea to solving the problem of determining the nature of civil society and the understanding the interaction between the state and civil society.*

**Keywords:** *civil society, citizenship, legal state, essence contest, Antiquity.*